

Výzkumné studie

OBECNÉ DIMENZE POPISU OSOBNOSTI: BIG FIVE V ČEŠTINĚ

MARTINA HŘEBÍČKOVÁ

Psychologický ústav AV ČR, Brno

ABSTRACT

General dimensions of personality description: Big Five in Czech

M. Hřebíčková

The study documents the particular phases of the lexical study in Czech personality descriptors. It presents the structure derived from the factor analysis of the representative list of personality traits. In the first phase, 4.145 adjectives proper for the description of a person or personality description were selected from the Lexicon of literary Czech language. These adjectives were classified by six judges into the categories of German classification system in the next phase. 366 adjectives were chosen by the majority of the judges as representative for the Disposition (personality traits) category. These were submitted to 426 subjects for self-rating. The factor analysis using the principal components analyses with the Varimax rotation was carried out. The five-factor solution produced the factors Extraversion – Surgency, Agreeableness, Con-

scientiousness, Emotional Stability, and Intellect. The interpretation of these factors in the sense of Big Five were verified on the basis of their correlations with factors gained from the evaluation of a representative list of traits according the Norman model, with factors from the markers of Big Five and with factors derived from the scales of NEO-FFI. The more-factor solutions didn't bring any further dimension that would exceed the framework of Big Five by its content.

key words:

lexical analysis,
five-factor structure of personality description,
Big Five,
Czech

klíčová slova:

lexikální analýza,
pětifaktorová struktura popisu osobnosti,
Big Five,
čeština

Jedním ze základních úkolů psychologie osobnosti je identifikovat a popsat individuální odlišnosti, určit, které z nich jsou nejvýznamnější, a postihnout jejich vzájemné vztahy. Při řešení tohoto úkolu se u lexikálního přístupu vychází z předpokladu, že všechny důležité individuální odlišnosti jsou zachyceny v jazyce. Jsou nejčastěji vyjádřeny přídatnými jmény a čím jsou významnější, tím častěji se uplatňují v každodenní komunikaci. Lexikálnímu přístupu v psychologii osobnosti bylo v Československé psychologii věnováno již několik studií (Hřebíčková, 1993; Hřebíčková, Čermák, Osecká, 1993; Čermák, Hřebíčková, Osecká, 1994) a byly také publikovány

Došlo: 14. 7. 1998; M. H., Psychologický ústav AV ČR, Veveří 97, 602 00 Brno

Tato studie je součástí grantových projektů 406/93/1255, 406/99/1155 Grantové agentury České republiky. Fritzi Ostendorfovi z Universitát Bielefeld děkuji za statistické zpracování dat a anonymnímu posuzovateli za jeho připomínky.

díleč výsledky analýzy českých přídavných jmen popisujících osobnost (Hřebíčková, 1994; Hřebíčková, Ostendorf, 1995; Hřebíčková, Ostendorf, 1996). V předložené studii je prezentována faktorová struktura odvozená na základě analýzy reprezentativního seznamu rysů. Tato struktura je porovnávána s faktory (1) **Živost** nebo **Extraverze** (*povídavý, energický, společenský*); (2) **Přívětivost** (*dobrosrdečný, přívětivý, srdečný*); (3) **Svědomitost** (*důkladný, svědomitý, pečlivý*); (4) **Emocionální stabilita** nebo **Neuroticismus** (*vyrovnaný, klidný, nevyrovnaný*); (5) **Kultura** nebo **Intelekt** nebo **Otevřenost vůči zkušenosti** nebo **Integrita** (*vzdělaný, inteligentní, originální*); (Norman, 1963; Goldberg, 1980; McCrae, Costa, 1985; Ostendorf, 1990). Pro pojmenování těchto pěti faktorů (dimenzí) popisu osobnosti, které byly nejdříve nalezeny v americké angličtině a poté i v dalších jazycích, se ujalo označení Big Five. Přes některé výhrady (např. Eysenck, 1991; Pervin, 1994; Block, 1995) si lexikální přístup získal své místo ve výzkumu osobnosti. I když výše popsané faktory (dimenze) nepostihují strukturu osobnosti, ale strukturu termínů užívaných k jejímu popisu, přesto významně přispívají k systematizaci vlastností osobnosti a ke zjednodušení odborné psychologické komunikace.

HISTORICKÝ PŘEHLED LEXIKÁLNÍCH VÝZKUMŮ OSOBNOSTI

Historie pěti faktorů popisujících osobnost souvisí se jménem R. B. Cattella, který ve čtyřicátých letech hledal nejvýznamnější dimenze osobnosti reprezentované v jazyce. Použil seznam přibližně 4 500 rysů vytvořený G. W. Allportem a H. S. Odbertem (1936), který redukoval na 35 přídavných jmen (Cattell, 1945 a). Faktorová analýza ratingových dat mu umožnila získat 12 šikmých faktorů (Cattell, 1945 a, b), které se staly základem jeho teorie osobnosti i nástrojem jejího měření.

Strukturu rysů na základě Cattellových proměnných zkoumali také např. Fiske (1949), Tupes a Christal (1958, 1961, 1992), Norman (1963), Digman a Takemoto-Chock (1981), Digman a Inouye (1986). Faktorová struktura, k níž dospěli, byla jednodušší než původní Cattellova a obsahovala pouze pět faktorů interpretovatelných jen s dílčími odlišnostmi ve smyslu Big Five. Tato zjištění přivedla řadu badatelů k závěru, že Big Five postihuje univerzální strukturu těch termínů, kterými jazyk disponuje pro účely rysové charakterizace osobnosti. Přesto, že se pětifaktorová struktura popisu osobnosti na základě Cattellových proměnných potvrdila v několika jazycích včetně čínštiny (např. Bond, 1979), nelze tyto výsledky považovat za spolehlivý důkaz její univerzální platnosti. Struktura byla totiž odvozena z ratingu provedeného na relativně malém počtu rysů, přičemž postup při jejich výběru není znám. Také v jiných studiích (Amelang, Borkenau, 1982; Borgatta, 1964; Conley, 1985) založených na analýze 20 – 36 rysů vybraných nezávisle na Cattellově seznamu byla získána pětifaktorová struktura. Máme-li Big Five pokládat za univerzální model popisu osobnosti, pak je nezbytné ověřit jeho platnost na základě co nejúplnějšího souboru slov reprezentujících slovník popisu osobnosti v jednotlivých jazycích. Takový požadavek je oprávněný, protože výběr proměnných ovlivňuje výsledky faktorové analýzy. Za metodologicky nepřijatelný je považován postup, kdy se homogenní soubor ratingových nebo dotazníkových položek přeloží s cílem prokázat, že struktura získaná v jednom jazyce se potvrdí i v jiných jazycích.

Vedle studií založených na nesystematickém výběru rysů existují také práce vycházející z analýzy obsáhlých a reprezentativních seznamů přídavných jmen v jednotlivých jazycích.

REPREZENTATIVNÍ TAXONOMIE PŘÍDAVNÝCH JMEN POPISUJÍCÍCH OSOBNOST

Účelem těchto taxonomií je klasifikace seznamu vybraných slov popisujících osobnost a jejich uspořádání do systému. Do seznamu se nejprve vybírají všechna slova – nejčastěji přídavná jména – vyjadřující individuální odlišnosti a zobecňující typické způsoby chování, prožívání nebo reagování individua. Vzhledem k tomu, že pětifaktorový model v sobě nezahrnuje všechna přídavná jména, ale jen ta, která popisují relativně trvalé vlastnosti osobnosti – rysy, je nutné seznam dále redukovat. Cílem této redukce je odlišení rysů od vlastností, které popisují např. emoce, postoje, charakteristiky zevnějšku atd. Dosud nebyla vytvořena jednotná strategie této redukce. Používá se buď klasifikační systém, do jehož kategorií jsou přídavná jména klasifikována, nebo se hodnotí, do jaké míry je každé přídavné jméno v seznamu vhodné pro popis osobnosti, popřípadě se uplatní kombinace obou postupů. Z vybraných rysů se pak sestaví škály, podle nichž respondenti posuzují sebe a známé osoby (self- a peer-rating) a jejich odpovědi se statisticky zpracují metodou faktorové analýzy.

Pětifaktorová struktura v americké angličtině byla odvozena ze seznamu přibližně 1 600 rysů z celkového souboru 18 000 osobnostně relevantních slov (Norman, 1967). Norman nejdříve klasifikoval rysy do 10 kategorií (dva póly každé dimenze Big Five) a slova dále třídil do 75 „synonymických shluků“ podle jejich sémantické podobnosti. Goldberg (1990) je faktoroval a jednoznačně potvrdil Big Five. Takový výsledek však mohl být podmíněn procedurou výběru proměnných, neboť model Big Five byl užit jako kritérium pro třídění přídavných jmen. Peabody a Goldberg (Peabody, 1987; Peabody, Goldberg, 1989) poté sestavili seznamy slov, které klasifikovali do skupin synonym a antonym, aby ověřili jiný model osobnosti, ale i v těchto studiích se potvrdila struktura Big Five.

Big Five v holandské taxonomii Hofsteho, De Raada a jejich spolupracovníků (Brokken, 1978; De Raad, 1992) je založena na analýze reprezentativního seznamu 551 slov vybraných ze seznamu 8 690 potenciálně osobnostně relevantních přídavných jmen. Výsledky struktury, publikované Caprarou a Peruginim (1994) a vycházející z faktorové analýzy 492 přídavných jmen předložených 274 respondentům k self-ratingu, nejsou identické s Big Five. V italské taxonomii se přesvědčivě potvrdily faktory Extraverze, Svědomitost a Otevřenost, kdežto faktory Přívětivost a Emocionální stabilita od sebe nelze odlišit. Obdobná tendence byla zaznamenána i v jiné italské studii Di Blasové a Forziho (1994). V maďarské taxonomii (Szirmáková, De Raad, 1994) se na základě faktorové analýzy 624 přídavných jmen potvrdily první čtyři faktory Big Five a neobjevil se pátý faktor *Intelekt* nebo *Otevřenost*. Německá taxonomie je založena na reprezentativním výběru 430 dispozičních přídavných jmen, které byly předloženy 400 – 500 respondentům k self- a peer-ratingu (Ostendorf, 1990). Strukturu německých dispozic (rysů) tvoří pět faktorů, jejichž interpretace ve smyslu Big Five byla přesvědčivě potvrzena. Ukazuje se, že existence Big Five v osobnostním lexiku není podmíněna euroamerickou kulturou a způsobem života, jak předkládali někteří kritici (Pervin, 1994). V lexikálním výzkumu provedeném na Filipínách (Church, Katibak, Reyes, 1996) hodnotili posuzovatelé 970 rysů podle Goldberga klasifikačního systému (Goldberg, 1990). Bylo zjištěno, že i ve filipínštině-tagalštině lze najít Big Five. Kromě češtiny byl pětifaktorový model popisu osobnosti ověřován ještě ve dvou slovanských jazycích. Šmeljev a Pochilko (1993) analyzovali ruská slova používaná k popisu osobnosti a jejich výsledky jsou srovnatelné s těmi, které publikoval Goldberg (1990), tj. v ruském osobnostně relevantním lexiku existuje Big Five. V polské lexikální studii (Szarota, 1993, 1995) vybrali nezávislí posuzo-

vatelé ze slovníku 4 900 osobnostně relevantních přídavných jmen, která byla redukována na 290 přídavných jmen. Z faktorové analýzy self- a peer-ratingu přibližně od 350 respondentů byla odvozena Big Five. Lexikální výzkumy ve dvou slovanských jazycích jsou rozpracovány (Ruisel, 1997; Mlačić, Knezović 1998).

METODA

Výběr přídavných jmen

Při ověřování struktury Big Five v češtině byla ze Slovníku spisovného jazyka českého (Academia, 1989) vybrána přídavná jména, která se používají k tomu, aby se „*chování a prožívání jednoho člověka odlišilo od chování a prožívání jiného člověka, tj. která označují určité typické způsoby chování, prožívání nebo reagování individua*“ (Allport, Odbert, 1936). Do seznamu nebyla zahrnuta přídavná jména vyjadřující charakteristiky společné všem lidem, slova označující geografický původ, národnost a profesní aktivity. Rozhodování o tom, zda je slovo vhodné pro popis osoby nebo osobnosti, usnadňoval „lingvistický test“, při němž se do věty *Jaký „X“ vlastně jsem?* dosazovala jednotlivá přídavná jména. Ze slovníku bylo vybráno celkem 4 145 osobnostně relevantních přídavných jmen, což je 16% z celkového počtu přídavných jmen ve slovníku (podrobněji Hřebíčková, 1994; Hřebíčková, 1995).

Klasifikace přídavných jmen

V další fázi bylo 4 145 vybraných přídavných jmen klasifikováno do kategorií podle německého klasifikačního systému (Angleitner, Ostendorf, John, 1990). Tento klasifikační systém obsahuje pět hlavních kategorií (*1. Dispozice, 2. Prožívání a chování, 3. Společenské a sociální aspekty, 4. Charakteristiky zevnějšku, 5. Neobvyklé pojmy*) a 13 podkategorií. Cílem klasifikace byl výběr relativně trvalých vlastností osobnosti, tzv. dispozic (*ctižádostivý, samotářský, upřímný*), a jejich odlišení od charakteristik vyjadřujících pouze dočasné stavy (*rozčilený, udivený, jásavý*), tělesné symptomy (*čilý, hladový, rozlámaný*), aktivity (*bdící, křičící, trýznící*), postoje a světový názor (*konzervativní, materialistický, loajální*), anatomii a zevnějšek (*baculatý, nafintěný, odraný*). Vyločeny byly též odborné a metaforické termíny (*animální, čertovský, vypečený*) a termíny rolí a sociálních vlivů (*bratrský, milovaný, přitažlivý*) a hodnotící přídavná jména (*dobrý, špatný, obyčejný*). Klasifikaci přídavných jmen do jednotlivých kategorií provádělo šest nezávislých expertů. Jako reprezentativní byla pro jednotlivé kategorie vybrána přídavná jména, na jejichž zařazení do příslušné kategorie se shodla většina posuzovatelů. Pro kategorii *Dispozice* bylo vybráno 366 reprezentativních rysů (podrobněji k této fázi výzkumu Hřebíčková, Ostendorf, 1995; Hřebíčková, 1997).

Ratingové škály

Z 366 rysů byly vytvořeny unipolární ratingové škály, které byly předloženy respondentům k sebeposouzení, přičemž ratingové údaje byly nejdříve standardizovány, aby se vyloučila tendence zaznamenávat na unipolárních škálách stereotypní odpovědi. Metodou hlavních komponent bylo analyzováno 358 ratingových škál. Osm rysů bylo dodatečně vyloučeno, neboť jejich význam nebyl jasný více než 25% respondentům.

Respondenti

Sebeposouzení na 366 unipolárních škálách provedlo 429 respondentů (243 mužů a 186 žen) ve věku od 17 do 81 let (průměrný věk 31.3, standardní odchylka 14.4).

VÝSLEDKY

Analýza sebeuposouzení poskytla 95 hlavních komponent s vlastními hodnotami ≥ 1.0 . Průběh vlastních hodnot ukázal patrný předěl mezi pátým a šestým faktorem. Aby bylo možné prvních pět komponent interpretovat, byla provedena rotace Varimax.

Pětifaktorové řešení

Pětifaktorové řešení vysvětluje 26.8% celkového rozptylu. V tab. 1 je uvedeno vždy 15 přídavných jmen seřazených podle velikosti faktorových nábojů reprezentujících pozitivní a negativní pól každého faktoru Big Five.

Tab. 1 Pětifaktorová struktura popisu osobnosti: Big Five

pozitivní pól		negativní pól
I+	EXTRAVERZE – ŽIVOST (22,9%)	I-
řečný	73	uzavřený -72
výřečný	71	málomluvný -68
hovorný	70	tichý -67
mluvný	67	nemluvný -66
výmluvný	65	mlčenlivý -66
temperamentní	65	samotářský -64
společenský	61	plachý -60
energický	58	ostýchavý -59
sdělný	56	nesmělý -57
sdílný	55	nedružný -56
průbojný	52	pasivní -52
smělý	50	nerázný -52
spontánní	47	neprůbojný -49
otevřený	47	netemperamentní -47
aktivní	46	stydlivý -46
II+	PŘÍVĚTIVOST (18,45%)	II-
dobrosrdečný	56	panovačný -50
dobrotivý	52	útočný -48
poctivý	51	pomstychtivý -47
přívětivý	51	necitelný -45
srdečný	49	despotický -44
snášenlivý	47	rozpínavý -44
mravný	46	drsňý -42
charakterní	46	autoritářský -42
smířlivý	45	agresivní -42
zdvořilý	45	nesnášenlivý -41
dobromyslný	45	expanzivní -41
skromný	44	výbojný -41
ukázněný	43	násilnický -40
nesobecký	42	svárlivý -40
tolerantní	42	bezcitný -39
III+	SVĚDOMITOST (24,2%)	III-
důkladný	67	lenošný -64
důsledný	64	lenivý -63
pilný	62	nesvědomitý -54

Tab. 1 (pokračování)

pozitivní pól		negativní pól	
svědomitý	60	nevytrvalý	-52
pečlivý	59	nestabilní	-50
cílevědomý	54	chaotický	-50
pracovitý	54	loudavý	-47
důrazný	53	nerozhodný	-46
systematický	50	nepozorný	-46
vytrvalý	50	nedůrazný	-45
spolehlivý	48	laxní	-45
usilovný	48	unáhlený	-44
rozhodný	48	nestálý	-43
produktivní	46	nejistý	-41
zásadový	45	děťinský	-41
IV+	EMOCIONÁLNÍ STABILITA (14,9%)		IV-
klidný	47	rozrušitelný	-55
vyrovnaný	47	nervní	-54
odvážný	41	vznětlivý	-53
zručný	41	lehkovznětlivý	-51
duchapřítomný	40	popudlivý	-49
odolný	39	labilní	-47
obratný	39	vztahovačný	-45
dovedný	39	neklidný	-44
sebejistý	39	úzkostlivý	-42
umný	38	zlostný	-41
bystrý	38	ukvapený	-37
talentovaný	36	náladový	-37
nadaný	36	sentimentální	-37
sebevědomý	36	prudký	-36
sebedůvěřivý	36	bojácný	-35
V+	INTELEKT (19,6%)		V-
chytrý	56	přihlouplý	-67
inteligentní	51	blbý	-67
bystrý	49	příbblý	-65
vzdělaný	48	neinteligentní	-63
intelektuální	47	idiotský	-61
znalý	45	hlupácký	-60
nadaný	45	pitomý	-59
talentovaný	44	hloupý	-58
chápavý	43	nenadaný	-56
důvtipný	43	netalentovaný	-54
studovaný	42	neučenlivý	-54
koumavý	42	nevzdělaný	-53
nápaditý	42	omezený	-53
schopný	40	slabomyslný	-50
učený	39	analfabetický	-48

V tabulce je podle velikosti faktorových nábojů seřazeno vždy 15 přídavných jmen s nejvyšším faktorovým nábojem reprezentujících pozitivní a 15 negativní pól každého z faktorů Big Five. V závorce za názvem faktoru jsou uvedena procenta rozptylu, která jednotlivé faktory vyčerpávají.

Ve faktoru pojmenovaném **Extraverze – Živost** jsou významně zastoupena přídavná jména vyjadřující **povídavost** na pozitivním pólu a **málomluvnost** na pólu negativním. Přídavná jména jako např. *řečný, hovorný, mluvný x málomluvný, tichý, nemluvný* mají ve faktoru Extraverze vysoký faktorový náboj, z čehož lze vyvodit, že to jsou jeho nejvýznamnější charakteristiky. Extraverzi – Živost charakterizují také přídavná jména postihující **aktivitu** na pozitivním pólu a **pasivitu** na protikladném pólu. Tuto dílčí dimenzi extraverze zastupují např. přídavná jména *energický, průbojný, aktivní x pasivní, nerázný, neprůbojný*. Další dílčí dimenzi lze interpretovat jako **společenskost** na pozitivním pólu a **nespolečenskost** na pólu negativním. Pozitivní pól reprezentují pouze dvě přídavná jména (*společenský, otevřený*), kdežto negativní pól této dílčí dimenze zastupuje sedm přídavných jmen (např. *uzavřený, samotářský, plachý*). Extraverzi ve faktoru Extraverze – Živost reprezentují zejména synonyma vyjadřující povídavost, introverzi zase výrazně charakterizuje nespolečenskost nebo také uzavřenost.

Ve struktuře Big Five byl druhý faktor interpretován jako **Přívětivost**. Postihuje vztahy k druhým lidem – zájem, péči a podporu nebo naopak lhostejnost, nepřátelství až nevraživost vůči druhým. Pozitivní pól tohoto faktoru reprezentují přídavná jména jako např. *dobrosrdečný, snášenlivý, přívětivý*. Navíc zde můžeme najít taková slova jako např. *poctivý, mravný, charakterní*, tedy charakteristiky postihující **morálku**. Mezi přídavnými jmény zastupujícími negativní pól tohoto faktoru najdeme např. slova *panovačný, despotický, autoritářský* – charakteristiky vyjadřující **ovládání druhých**, dále slova *útočný, agresivní, násilnický*, tedy vlastnosti zobecňující **agresivní projevy**, a slova *rozpínavý, expanzivní, výbojný* vystihující nadměrnou dravost a **prosazování se na úkor druhých**.

Vztah k práci a vědomí povinnosti nebo naopak její odmítání a nedůslednost postihuje faktor pojmenovaný jako **Svědomitost**. Takové vlastnosti reprezentují např. slova (*pilný, pracovitý, usilovný x lenošný, nesvědomitý, laxní*). Způsob plnění pracovních úkolů vyjadřují např. slova *důkladný, systematický, pečlivý x nesvědomitý, chaotický, nepozorný*. Do negativního pólu faktoru Svědomitost však vstupují také slova vyjadřující spíše emocionální labilitu (*nestabilní, nestálý, nejistý*). Faktor Svědomitost je v pětifaktorovém řešení nejrobustnější.

Naopak, nejméně robustní je v pětifaktorovém řešení faktor **Emocionální stabilita**. Z toho lze vyvodit, že čeština má relativně méně přídavných jmen, která na jedné straně vyjadřují stabilní, vyrovnané a podnětům přiměřené reakce jedince s převažujícím klidem a rozvahou, na straně druhé nestálé, lehce vyvolatelné a podnětům nepřiměřené emocionální reakce spojené s kolísáním nálad, neklidem a přecitlivělostí. Kromě vlastností jednoznačně vystihujících emocionální stabilitu (např. *klidný, vyrovnaný, sebedůvěrný*) a emocionální labilitu (např. *neklidný, labilní, nervní*) vstupují do tohoto faktoru také přídavná jména, která mají současně vyšší faktorový náboj ve faktoru pojmenovaném jako Intelekt (např. *nadaný, bystrý, talentovaný*). Přestože je interpretace faktoru jako Emocionální stabilita do jisté míry problematická, lze najít dvě dílčí dimenze, které pozitivní pól tohoto faktoru v češtině reprezentují – **vyrovnanost** (*klidný, vyrovnaný*) a **sebedůvěra** (*sebedůvěrný, sebedůvěřivý*). Negativní pól zastupují převážně přídavná jména popisující **prudké negativní emocionální reakce** s pozorovatelnými projevy (např. *popudlivý, zlostný, vznětlivý*). Najdeme zde však i další významné charakteristiky spojované s emocionální nestabilitou – **neklid, úzkost a náladovost**.

Pozitivní pól pátého faktoru tvoří čtyři dílčí dimenze: **přirozená inteligence** (např. *chytrý, inteligentní, bystrý*), **vzdělanost** (např. *studovaný, učený, vzdělaný*), **tvůrčivost** (*koumavý, nápaditý, důvtipný*) a **talent** (např. *nadaný, talentovaný, schopný*). Negativ-

ní pól vystihují především **omezenost** (např. *příhloupý, neinteligentní, omezený*), **nevzdělanost** (např. *nevzdělaný, analfabetický, neučenlivý*) a **netalentovanost** (např. *nenadaný, netalentovaný*). Na základě těchto přídavných jmen lze pátý faktor interpretovat jako **Intelekt**.

Vícefaktorová řešení

Šestý faktor v šestifaktorovém řešení obsahuje vlastnosti jako např. *mrštný, dovedný, hbitý, vynalézavý x neobratný, pomalý, netvořivý*. Jedná se tedy o faktor **Výkonových schopností**, který má vztah k faktoru Intelekt Big Five. Obdobně lze šestý faktor také interpretovat v sedmifaktorovém a osmifaktorovém řešení.

V sedmém faktoru v sedmifaktorovém řešení se spojily charakteristiky, které je možné v rámci modelu Big Five přiřadit k Přívětivosti a Emocionální stabilitě (*klidný, vyrovnaný, harmonický x lehkovznětlivý, popudlivý, zlostný, svárlivý*).

V osmifaktorovém řešení byl zaznamenán faktor **Submisivita**, do něhož vstupují přídavná jména jako např. *manipulovatelný, podrobivý, přizpůsobitelný, bojácny x buřičský, bojovný, nepoddajný, sebejistý, nezávislý*. Osmý faktor v osmifaktorovém řešení má vztah k pátému faktoru Intelekt. Tento faktor reprezentují přídavná jména jako např. *přemýšlivý, snivý, zvědavý x amuzikální, realistický, skromný* a je pojmenován jako **Fantazie**.

DISKUSE

Interpretace jednotlivých faktorů Big Five pouze na základě přídavných jmen s nejvyšším faktorovým nábojem je velmi subjektivní. Mohla by nastat situace, že faktor obsahující jen několik přídavných jmen, která svým významem odpovídají některé z dimenzí Big Five, je podle ní automaticky pojmenován. Nebo jsou naopak použity odlišné názvy pro faktory, které lze jednoznačně pojmenovat shodně s Big Five.

Podrobné údaje o validitě pěti faktorů popisu osobnosti lze najít v monografii Jazyk a osobnost (Hřebíčková, 1997), proto budou v této studii strategie ověřování platnosti Big Five a závěry, které z jednotlivých validizačních studií vyplynuly, popsány jen stručně.

Validitu pětifaktorové struktury popisu osobnosti lze ověřit srovnáním s některou reprezentativní strukturou Big Five. Při ověření validity Big Five v češtině byly provedeny celkem tři studie, při nichž byla v prvním případě jako reprezentativní struktura vybrána Normanova Big Five (Norman, 1967). Experti hodnotili sémantickou podobnost 366 českých rysů s Normanovou strukturou Big Five. Faktory odvozené z tohoto hodnocení byly srovnány s původním pětifaktorovým řešením. Korelace mezi faktorovými náboji původních faktorů a hodnocením sémantické podobnosti rysů podle Normanova modelu se pohybovaly v rozmezí od .88 (pro faktor Intelekt) do .69 (pro faktor Emocionální stabilita).

Ve druhé validizační studii bylo analyzováno 171 ratingových škál používaných americkými autory k měření Big Five, tzv. markery Big Five (Hřebíčková, Ostendorf, 1996). Struktura Big Five odvozená ze sebehodnocení na základě markerů Big Five byla opět porovnána s původním pětifaktorovým řešením. Hodnoty korelací mezi faktorovými skóre z původních faktorů a faktorovými skóre odvozenými z markerů Big Five se pohybovaly v rozmezí od .81 (pro faktor Extraverze) do .50 (pro faktor Intelekt).

Porovnání původních pěti faktorů s faktory vyvozenými ze sebehodnocení na škálách dotazníku NEO-FFI bylo obsahem třetí validizační studie. Dotazník NEO-FFI (Costa, McCrae, 1989, 1992; Hřebíčková, Čermák, 1996) byl vytvořen pro měření

Neuroticismu, Extraverze, Otevřenosti vůči zkušenostem, Přívětivosti a Svědomitosti. Korelace mezi původními a dotazníkovými faktory se pohybovala od .72 (pro faktor Svědomitost) do .17 (pro faktor Intelekt).

Interpretace pěti faktorů odvozených ze sebeposouzení podle 358 rysů ve smyslu Big Five byla v jednotlivých validizačních studiích potvrzena. I když byla zaznamenána nižší hodnota korelace mezi původním čtvrtým faktorem a odpovídajícím faktorem odvozeným z hodnocení rysů podle Normanova modelu, lze tento faktor interpretovat jako Emocionální stabilitu. Do tohoto původního faktoru vstupují v pětifaktorovém řešení také přídavná jména, která byla experty přiřazena k pozitivnímu pólu pátého Normanova faktoru Kultura (např. *zručný, dovedný, obratný, umný*) a negativnímu pólu Normanova faktoru Přívětivost (např. *vztahovačný, zlostný*). Přítomnost těchto charakteristik je způsobena také tím, že vzhledem k menší „robustnosti“ bylo nutno do tabulky pojmout větší počet vlastností s faktorovým nábojem nižším než .40. Také v polské (Szarota, 1995) a italské studii (Caprara, Perugini, 1994) najdeme obdobnou tendenci. Do polského a italského faktoru Emocionální stabilita vstupují přídavná jména vyjadřující negativní emoce projevující se v sociálních vztazích (např. *impulzivní, zlostný, rozrušitelný*). Ve struktuře rysů odvozené na základě hodnocení expertů podle Normanova modelu Big Five a také ve struktuře získané z faktorové analýzy self-ratingů provedených laiky, byl faktor Emocionální stabilita nevýrazný (vyčerpával nejméně rozptylu). Obdobná skutečnost byla zaznamenána také v němčině (Ostendorf, 1990), americké angličtině (Peabody, Goldberg, 1989), ruštině (Šmeljev, Pochilko, 1993) a ve filipínštině-tagalštině (Church, Katigbag, Reyes, 1996). Ačkoliv se v lexikálních studiích potvrzuje, že faktor Emocionální stabilita je ve struktuře popisu osobnosti nejméně významný, je ve většině osobnostních dotazníků uvedeno nadměrné množství položek měřících neuroticismus (srov. Ostendorf, Angleitner, 1992).

Nejvíce se diskutuje o interpretaci pátého faktoru Big Five (srov. monotematické vydání *European Journal of Personality: The Fifth of the Big Five*, November 1994). Na základě výsledků této studie lze pátý faktor interpretovat jako faktor obecných schopností s pojmenováním Intelekt. Koreluje nejvýše s hodnocením podle Normanova pátého faktoru a je tedy obsahově blízký Normanovu faktoru Kultura. Do pátého faktoru vstupují přídavná jména charakterizující intelektové schopnosti (např. *chytrý, inteligentní x hloupý, neinteligentní*), kreativitu (např. *vynalézavý, důvtipný, tvořivý x netvořivý, nemuzikální*) a obecné schopnosti nebo nekompetentnost osoby (např. *schopný, talentovaný, dovedný x nenadaný, netaalentovaný, nešikovný, neohrabaný*). Proto byly ve druhé a třetí validizační studii zaznamenány nižší hodnoty korelací původního pátého faktoru s dotazníkovým pátým faktorem obsahujícím pouze položky zjišťující míru otevřenosti vůči zkušenosti a pátým faktorem odvozeným z markerů Big Five, které také obsahují přídavná jména, jež svým významem odpovídají konceptu otevřenosti vůči zkušenosti. Jako Intelekt byl interpretován pátý faktor v německé a polské lexikální studii, což pravděpodobně souvisí s uplatněním stejného klasifikačního systému použitého při klasifikaci osobnostně relevantních přídavných jmen (Angleitner, Ostendorf, John, 1990). Tento klasifikační systém vyděluje dvě podkategorie rysů. Do první spadají temperamentové a charakterové vlastnosti, druhá podkategorie obsahuje vlastnosti popisující schopnosti, talent nebo jeho absenci. Tomuto vysvětlení však odporují výsledky italské studie Di Blasové a Forziho (1994), v níž byl rovněž uplatněn německý klasifikační systém; pátý faktor Big Five se v této studii nevyskytuje. Naopak, některé lexikální studie v americké angličtině (Digman, Takemoto-Chock, 1981; Peabody, Goldberg, 1989; Goldberg, 1989) používající jiný klasifikační systém interpretaci pátého faktoru jako Intelekt potvrzují. Charakteristiky vystihující otevře-

nost vůči zkušenostem byly zaznamenány v pátém faktoru v jiné italské lexikální studii (Caprara, Perugini, 1994).

V americké angličtině, holandštině, němčině, maďarštině, polštině, filipínštině-tagalštině a také v obou italských studiích se potvrdil faktor Svědomitost. V češtině je v pětifaktorovém řešení tento faktor nejrobustnější.

Rovněž faktor Extraverze – Živost byl zaznamenán ve všech dosud provedených lexikálních studiích. V polštině a italštině obsahuje převážně temperamentové vlastnosti (např. *aktivní, energický*), kdežto v holandštině je v tomto faktoru zdůrazněna spíše sociabilita. V češtině stejně jako v americké angličtině, němčině a maďarštině obsahuje Extraverze – Živost jak temperamentové, tak i interpersonální komponenty a koresponduje s extravertí eysenckovskou.

Na rozdíl od americké angličtiny, holandštiny a filipínštiny-tagalštiny, kde byl druhý faktor Přívětivost nejrobustnější, je v češtině tento faktor až na čtvrtém místě. Ačkoli faktor Přívětivost obsahuje převážně sociálně relevantní osobnostní charakteristiky, na svém pozitivním pólu zahrnuje morální vlastnosti (*poctivý, mravný, charakterní*). V několika lexikálních studiích se ve vícefaktorových řešeních faktor Přívětivost rozštěpil do dvou a více faktorů – např. v holandštině (De Raad et al., 1988) nebo v němčině (Ostendorf, 1990). I když byl maďarský pátý faktor pojmenován Integrita (Szirmáková, De Raad, 1995), lze na základě přídavných jmen vstupujících do tohoto faktoru (např. *dotěrný, ctižádostivý, domýšlivý*) usuzovat, že se jedná spíše o charakteristiky Přívětivosti. Také v češtině byl v sedmifaktorovém řešení získán faktor zahrnující na jednom pólu vyrovnanost a snášenlivost a na opačném pólu negativní emoce projevující se v sociálních vztazích, tj. spojení charakteristik Přívětivosti a Emocionální stability.

V české i v ostatních evropských pětifaktorových strukturách zahrnuje faktor Přívětivost rysy vyjadřující dominantní a agresivní chování, kdežto v americké angličtině jsou tyto rysy součástí faktoru Živost (De Raad et al., 1998).

Na základě srovnání pětifaktorových struktur v různých jazycích lze konstatovat, že neexistuje jediná obecně platná struktura rysů. Realističtější je hledat v různých jazycích přijatelné varianty Big Five. Tři nebo i čtyři faktory Big Five mohou být identifikovány v různých jazycích, ovšem interpretace pátého faktoru zůstává problematická (podrobněji viz Hřebíčková, Čermák, 1998).

Z celkového hodnocení pětifaktorové struktury vyplývá, že s její pomocí vyvodíme, jací lidé jsou, jaké mají vlastnosti, ale nedozvíme se, proč takoví jsou. Stejně jako všechny strukturální modely je i tato struktura spíše popisující než vysvětlující, je zaměřena spíše na proměnné než na jedince a zdůrazňuje spíše pozorovatelné chování než odvozené dynamické a vývojové procesy (John, Robins, 1994). Přesto může takový klasifikační model zjednodušit komunikaci mezi zastánci různých teorií osobnosti a může poukázat na to, které osobnostní vlastnosti nebyly dosud systematicky zkoumány a které jsou podceňovány nebo naopak přeceňovány při konstruování psychologických metod.

ZÁVĚRY

Strukturu rysů používaných při popisu osobnosti v češtině tvoří faktory Extraverze – Živost, Přívětivost, Svědomitost, Emocionální stabilita, Intelekt. Interpretace původních faktorů ve smyslu Big Five byla ověřena na základě jejich korelací s faktory získanými z hodnocení těchto rysů podle Normanova modelu, s faktory z markerů Big Five a s faktory odvozenými na škálách NEO-FFI.

LITERATURA

- Allport, G.W., Odbert, H.S.: Trait – names: A psycho-lexical study. *Psychological Monographs* 47, 1936, 211, 1 – 38.
- Amelang, M., Borkenau, P.: Über die faktorielle Struktur und externe Validität einer Fragebogen – Skalen zur Erfassung von Dimensionen der Extraversion und emotionalen Labilität. *Zeitschrift für Differentielle und Diagnostische Psychologie* 3, 1982, 119 – 46.
- Angleitner, A., Ostendorf, F., John, O.: Towards a taxonomy of personality descriptors in German: A psycho-lexical study. *European Journal of Personality* 4, 1990, 89 – 118.
- Block, J.: A contrarian view of the five-factor approach to personality description. *Psychological Bulletin* 117, 1995, 187 – 215.
- Bond, M. H.: Dimensions used in perceiving peers: Cross-cultural comparisons of Hong Kong, Japanese, American and Filipino university students. *International Journal of Psychology* 14, 1979, 47 – 56.
- Borgatta, E. F.: The structure of personality characteristics. *Behavioral Science* 9, 1964, 8 – 17.
- Brokken, F. B.: *The Language of Personality*. Groningen, Rijksuniversiteit te Groningen 1978.
- Caprara, G.V., Perugini, M.: Personality described by adjectives: The generalizability of the Big Five to the Italian lexical context. *European Journal of Personality* 8, 1994, 357 – 369.
- Cattell, R. B.: The description of personality: Principles and findings in a factor analysis. *American Journal of Psychology* 58, 1945 a, 69 – 90.
- Cattell, R. B.: The principle trait clusters for describing personality. *Psychological Bulletin* 42, 1945 b, 129 – 161.
- Conley, J. J.: Longitudinal stability of personality traits: A multitrait – multimethod – multioccasion analysis. *Journal of Personality and Social Psychology* 49, 1985, 1266 – 1282.
- Costa, P.T., McCrae, R.R.: *NEO PI/FFI manual supplement*. Odessa, Psychological Assessment Resources 1989.
- Costa, P.T., McCrae, R.R.: *NEO PI-R Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R)*. Odessa, Psychological Assessment Resources 1992.
- Čermák, I., Hřebíčková, M., Osecká, L.: Lexikální přístup k osobnosti III: Ověřování „Big Five“. *Čs. psychologie* 38, 1994, 1, 43 – 52.
- De Raad, B.: The replicability of Big Five personality dimensions in three word-classes of the Dutch language. *European Journal of Personality* 6, 1992, 15 – 29.
- De Raad, B., Mulder, E., Kloosterman, K., Hofstee, W.K.B.: Personality-descriptive verbs. *European Journal of Personality* 2, 1988, 81 – 96.
- De Raad, B., Perugini, M., Hřebíčková, M., Szarota, P.: Lingua franca of personality: Taxonomies and structures based on the psychological approach. *Journal of Cross-cultural Psychology* 29, 1998, 1, 212 – 232.
- Di Blas, L., Forzi, M.: A further step towards the Italian taxonomy of personality descriptive terms. *Seventh Conference on Personality Psychology, EAPP, Madrid 1994*.
- Digman, J. M., Takemoto-Chock, N. K.: Factors in the natural language of personality: Re-analysis, comparison, and interpretation of six major studies. *Multivariate Behavioral Research* 16, 1981, 149 – 170.
- Digman, M. J., Inouye, J.: Further specification of five robust factors of personality. *Journal of Personality and Social Psychology* 50, 1986, 116 – 123.
- Eysenck, H.J.: Dimensions of personality: 16, 5 or 3? – criteria for taxonomic paradigm. *Personality and Individual Differences* 12, 1991, 773 – 790.
- Fiske, D.W.: Consistency of the factorial structures of personality ratings from different sources. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 44, 1949, 329 – 344.
- Goldberg, L. R.: Some ruminations about the structure of individual differences: Developing a common lexicon for the major characteristics of human personality. A contribution to the symposium *Personality: Beyond and Beneath the Factors*. Honolulu, Hawaii 1980.
- Goldberg, L. R.: An alternative „description of personality“: The Big – Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology* 59, 1990, 1216 – 1229.
- Hřebíčková, M.: Lexikální přístup k osobnosti I: Historický přehled taxonomických výzkumů. *Čs. psychologie* 37, 1993, 5, 455 – 468.
- Hřebíčková, M., Čermák, I., Osecká, L.: Lexikální přístup k osobnosti II: Pětifaktorová struktura popisu osobnosti založená na analýze lexika. *Čs. psychologie* 37, 1993, 6, 491 – 500.
- Hřebíčková, M., Ostendorf, F.: Lexikální přístup k osobnosti V: Klasifikace přídavných jmen do kategorií osobnostní deskriptce. *Čs. psychologie* 39, 1995, 3, 265 – 267.
- Hřebíčková, M.: *Osobnostní deskriptory: Přídavná jména pro popis osobnosti*. Brno, Psychologický ústav AV ČR 1995.
- Hřebíčková, M., Čermák, I.: Vnitřní konzistence české verze dotazníku NEO-FFI. *Čs. psychologie* 40, 1996, 3, 208 – 216.
- Hřebíčková, M., Ostendorf, F.: Obecné dimenze popisu osobnosti v češtině a v němčině. *Čs. psychologie* 40, 1996, 5, 392 – 405.

- Hřebíčková, M.: Jazyk a osobnost: Pětifaktorová struktura popisu osobnosti. Brno, vydavatelství Masarykovy univerzity a Psychologický ústav AV ČR 1997.
- Hřebíčková, M., Čermák, I.: Srovnání pěti obecných dimenzí osobnosti (Big Five) v sedmi jazycích. Sociální procesy a osobnost. Sborník příspěvků Brno, vydavatelství Masarykovy univerzity a Psychologický ústav AV ČR 1998, 55 – 59.
- Church, A.T., Katigbak M.S., Reyes, J. A. S.: Towards a taxonomy of trait adjectives in Filipino: Comparing personality lexicons across cultures. *European Journal of Personality* 10, 1996, 3 – 24.
- John, O., Robins, R. W.: Trait and types, dynamics and development: No doors should be closed in the study of personality. *Psychological Inquiry* 5, 1994, 137 – 142.
- McCrae, R.R., Costa, P. T.: Updating Norman's „adequate taxonomy“: Intelligence and personality dimensions in natural language and in questionnaires. *Journal of Personality and Social Psychology* 49, 1985, 710 – 721.
- Mlačić, B., Knezović, Z.: Towards a taxonomy of Croatian personality – descriptive terms. 9th European Conference on Personality, EAPP, Guildford 1998.
- Norman, W. T.: Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *Journal of Abnormal and Social Psychology* 66, 1963, 574 – 583.
- Norman, W. T.: 2,800 personality trait descriptors: normative operating characteristics for a university population. Michigan, Department of Psychology, University of Michigan 1967.
- Ostendorf, F.: Sprache und Persönlichkeitsstruktur: Zur Validität des Fünf – Faktoren – Modells der Persönlichkeit. Regensburg, S. Roderer Verlag 1990.
- Ostendorf, F., Angleitner, A.: On the generality and comprehensiveness of the five – factor model of personality: Evidence for five robust factors in questionnaire data. In: Caprara, G. V., Van Heck, G. L. (Eds.): *Modern Personality Psychology: Critical Reviews and New Directions*. New York, Harvester Wheatsheaf 1992, 73 – 109.
- Peabody, D.: Selecting representative trait adjectives. *Journal of Personality and Social Psychology* 52, 1987, 59 – 71.
- Peabody, D., Goldberg, L. R. : Some determinants of factor structures from personality – trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology* 57, 1989, 552 – 567.
- Pervin, L. A.: A critical analysis of current trait theory. *Psychological Inquiry* 5, 1994, 2, 103 – 113.
- Ruisel, I.: Analysis of personality descriptors in the Slovak language. *Studia psychologica* 39, 1997, 3, 233 – 245.
- Slovník spisovného jazyka českého I. – VIII. Praha, Academia 1989.
- Szarota, P.: A Polish taxonomy of personality – relevant adjectives and the validity of the five factor model of personality. Warsaw, University of Warsaw 1993.
- Szarota, P.: Five factors of Polish personality. VIIth Meeting of International Society for the Study of Individual Differences, ISSID, Warsaw 1995.
- Szirmák, Z., De Raad, B.: Taxonomy and structure of Hungarian personality traits. *European Journal of Personality* 8, 1994, 95 – 117.
- Šmeljev, A.G., Pochilko, V. I.: A taxonomy-oriented study of Russian personality – trait names. *European Journal of Personality* 7, 1993, 1 – 17.
- Tupes, E.C., Christal, R. C.: Stability of personality trait rating factors obtained under diverse conditions. Research Report. Texas, Lackland Air Force Base 1958.
- Tupes, E.C., Christal, R. C.: Recurrent personality factors based on trait ratings. Technical Report, Texas, Lackland Air Force Base 1961.
- Tupes, E.C., Christal, R. E.: Recurrent personality factors based on trait ratings. *Journal of Personality* 60, 1992, 225 – 251.

SHRNUTÍ

Předložená studie dokumentuje jednotlivé fáze lexikálního výzkumu českých osobnostních deskriptorů. Uvádí strukturu odvozenou z faktorové analýzy reprezentativního seznamu rysů. V první fázi bylo ze Slovníku spisovného jazyka českého vybráno 4 145 přídavných jmen vhodných pro popis osoby nebo osobnosti, která byla v další fázi šesti posuzovateli klasifikována do kategorií německého klasifikačního systému. Jako reprezentativní pro kategorii Dispozice (osobnostní rysy) bylo většinou posuzovatelů vybráno 366 přídavných jmen, která byla předložena 426 respondentům k self – ratingu. Byla provedena faktorová analýza metodou hlavních komponent s rotací Varimax. Pětifaktorové řešení poskytlo faktory Extraverze – Živost, Přívětivost, Svědomitost, Emocionální stabilita, Intelekt. Interpretace těchto faktorů ve smyslu Big Five byla ověřena na základě jejich korelací s faktory získanými z hodnocení reprezentativního seznamu rysů podle Normanova modelu, s faktory z markerů Big Five a s faktory odvozenými na škálách NEO-FFI. Vícefaktorové řešení nepřinesla žádnou další dimenzi, která by svým obsahem překračovala rámec Big Five.